

2. Τὸ ὑποκείμενον τῶν Ἐπιστημῶν.—Ἡ ἐπιστήμη λοιπὸν ἀναλύει, κατατάττει καὶ ἐρμηνεύει τὰ φαινόμενα. Δυνάμεθα δὲ χάριν τῆς τάξεως καὶ πρὸς εὐκολίαν νὰ κατανέμωμεν τὰ φαινόμενα ταῦτα εἰς ποικίλας ομάδας ἢ κατηγορίας καὶ νὰ παρτίσωμεν τὰς παντοίας ἐπιστήμας. Ἐκάστη ἐπιστήμη ἔχει τὸ ἴδιον αὐτῆς ὑποκείμενον, περὶ δὲ διατρίβει. Οὕτως ἡ φυσικὴ ἐρευνᾷ τὰς γενικὰς ιδιότητες τῆς ὕλης, ἡ βιολογία πραγματεύεται περὶ τῶν ζωικῶν καταστάσεων, ἡ ψυχολογία ἐξετάζει τὰ ψυχικὰ γεγονότα ἢ τὰς καταστάσεις τῆς συνειδήσεως. Ἐκάστη δὲ πάλιν τῶν ἐπιστημῶν τούτων δυνατὸν νὰ ὑποδιαιρήται, ὥστε νὰ ἔχωμεν ἀπεραντοὺς σειρὰν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν ἀντιστοιχοῦσων πρὸς στενὰ θρία ἐρεύνης. Ἄλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει ἴδιαν τινὰ ομάδα φαινομένων πειρώμεθα οὐ μόνον νὰ ἀναλύωμεν, νὰ φυλοκρινῶμεν καὶ περιγράφωμεν, ἀλλὰ καὶ νὰ διασαφῶμεν καὶ ἐρμηνεύωμεν, νὰ ποφαινώμεθα διὰ τί ταῦτα ἔχουσιν οὕτως καὶ οὐχὶ ἑτέρως, νὰ διακριθῶμεν τοὺς ὅρους ἢ τὰς περιστάσεις τὰς ποιούσας ταῦτα ὅ,τι εἶναι, νὰ ἀναφέρωμεν καὶ συνάπτωμεν πρὸς ἄλλα γεγονότα, νὰ ἐγκατατάττωμεν, ὡς προερρήθη, εἰς σύστημα.

3. Ἡ Ἐπιστήμη τῆς Ἠθικῆς.—Τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν μία εἶναι καὶ ἡ Ἠθικὴ κληυμένη, περὶ ἣν μέλλομεν ἐν τῷδε βιβλίῳ νὰ διατρίψωμεν. Ἡμέτερον δ' ἔργον μάλιστα πάντων θὰ εἶναι νὰ καθορίσωμεν τὰ γεγονότα ἢ φαινόμενα, τὸ ὑποκείμενον,

Logic κεφ. 1, Creighton, Logic § 49, 59 κέ., 78, 88. Sigwart, Logik, τόμ. 11. Ὁ Creighton, ἐνθ' ἀν. σελ. 285, λέγει τὰ ἑξῆς: «Εἶπομεν ὅτι ἡ κρίσις κατασκευάζει σύστημα γνώσεως. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπλή προσθήκη γεγονότος εἰς ἄλλο γεγονός, καθὼς εἶναι δυνατὸν διὰ προσθήκης λίθου εἰς λίθον νὰ ποτελέσωμεν σωρόν. Οὐχί! Ἡ κρίσις τὰ νέα γεγονότα, περὶ ἃ ἀσχολεῖται, συνάπτει οὕτω μετ' ἄλλων ἤδη γνωστῶν, ὥστε νὰ λάβῃ ἕκαστον τὴν οἰκίαν αὐτῆς θέσιν. Πολλὰ τινὰ γεγονότα δὲν συμφοροῦνται ἀπλῶς, ἀλλὰ κατατάσσονται καὶ διαρθροῦνται, συσχετίζονται καὶ συνάγονται εἰς σύστημα. Οὐδὲν γεγονός ἐπιτρέπεται νὰ ὑπάρχῃ καθ' ἑαυτὸ καὶ μεμονωμένον, ἀλλ' ὀφείλει νὰ γίνῃ ὀργανικὸν μέλος εὐρυτέρου συστήματος γεγονότων καὶ διὰ τῆς συνάψεως ταύτης νὰ λάβῃ τὴν ἑαυτοῦ ἀξίαν. Μία δὲ μόνη κρίσις φυσικῶ τῷ λόγῳ δὲν ἐξαρκεῖ πρὸς τοιαύτην σύνθεσιν πολλῶν γεγονότων, ἀλλὰ πᾶσα κρίσις συμβάλλεται τε εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον, συζευγνύουσα καὶ ἀναφέρουσα νέον τι γεγονός πρὸς τὰ ἤδη γνωστά».

περὶ δὲ τὸ μέρος τοῦτο τοῦ ἐπιστήτου ἀσχολεῖται. Καὶ ἐνταῦθα ἴσως τὰ ποικίλα ὀνόματα, ὧν κατὰ καιροὺς ἐγένετο χρῆσις πρὸς δῆλωσιν τῆς ἐπιστήμης ταύτης, δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ἡμῖν εἰς διάγνωσιν τῶν ὀρίων αὐτῆς. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν εὐχρηστοὶ ἦσαν οἱ ὄροι τὰ ἠθικά, ἠθικὴ ἐπιστήμη¹⁾. Ἡ λέξις ἠθικός παράγεται παρὰ τὸ ὄνομα ἠθος (=χαρακτήρ, ψυχικὴ διάθεσις), ὅπερ συγγενὲς πρὸς τὸ ἔθος (=συνήθεια, ἔξις)²⁾. Τὸ ἐν τῇ λατινικῇ ἰσοδύναμον πρὸς τὸ ὄνομα ἠθικὴ εἶναι *philosophia moralis*,³⁾ ἐξ οὗ τὰ τῆς Ἀγγλικῆς *moral philosophy* ἢ *moral science*⁴⁾. Εὐχρηστὴ δὲ προσέτι καὶ ὁ ὄρος *practical philosophy* ὡς συνωνυμῶν πρὸς τὴν ἠθικὴν ἢ ὡς εὐρυτέρα ἔννοια γένουσα περιλαμβάνουσα τὴν ἠθικὴν ἅμα καὶ τὴν πολιτικὴν⁵⁾. καλεῖται δὲ «πρακτικὴ φιλοσοφία», ὡς ἐρευνῶσα τὰς πράξεις ἢ τὴν διαγωγὴν⁶⁾.

1) Πρῶτος μὲν ἴσως ὁ Ἀριστοτέλης (τ' 323 π. Χ.) μετεχειρίσθη τὸν ὄρον ἠθικὴ ἐπὶ σημασίας ἀσθηρῶς τεχνικῆς, ἀλλὰ τοῦ ὀνόματος χρῆσιν ἐποιήσατο ὁ Ξενοκράτης (313 π. Χ.), ἴσως δὲ καὶ οἱ Κυρηναῖοι. Πρὸβλ. Σέξτον Ἐμπειρικόν (Πρὸς Λογικοὺς Α, 15, ἐκδ. H. Mutschmann): «Ἀναφέρεται δὲ ὑπὸ τινῶν δόξα, καθὼ καὶ ὁ Σωτῆρων μεμαρτύρηκεν, εἰς τοὺς ἀπὸ Κυρήνης ὡς λέγοντας ἠθικόν τι καὶ λογικὸν φιλοσοφίας εἶναι μέρος». Ὅρα ὡσαύτως *Runze*, *Ethik* σελ. 1 *Wundt*, *Ethik I* κεφ. 1. *Eisler*, *Wörterbuch der philosoph. Begriffe* τομ. I ἐν λ. *Ethik*.

2) Πρὸβλ. Ἀριστοτ. Ἠθ. Νικομ. 110^α, 17: «ἡ δὲ ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίγνεται, ἔθον καὶ τοῦνομα ἔσχηκε, μικρὸν παρεκκλίνον ἀπὸ τοῦ ἔθους», καὶ Ἠθικά Μεγάλια Α, ὁ «τό γὰρ ἠθος ἀπὸ τοῦ ἔθους ἔχει τὴν ἐπωνυμίαν».

3) Πρὸβλ. *Wundt*, *Ethik*,⁴ Τμήμα 1, κεφ. 1 σελ. 22. «Οἱ Ῥωμαῖοι μεθερμηνεύοντες ἀμέσως τὸν Ἀριστοτέλην ἐπλάσαν τὸν ὄρον *moralis*, ἐξ οὗ εἶτα προήλθεν ὁ ὄρος *philosophia moralis*. Ὁ Κικέρων διαρρήδην λέγει ἐν τῷ χωρίῳ (*de fato* 1), ἐνθα εἰσάγει τὴν λέξιν, ὅτι ἐπλάσαν αὐτὴν κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἠθικός, ἵνα πλουτίσῃ τὴν λατινικὴν γλῶσσαν».

4) Πρὸβλ. τὰς ἐπιγραφὰς τῶν ἔργων τοῦ *Paley*, *Stewart*, *Reid*, *Calderwood*, *Porter*, *Bain*, *Bentham*, *Whewelle*, *Price*, *Hume* καὶ ἄλλων.

5) Πρὸβλ. *Herbart*, *Allgemeine Praktische Philosophie*. *Lotze*, *Grundzüge d. prakt. philosophie*. *Hodgson*, *Theory of Practice*.

6) Προτιμότερος ὁ ὄρος *ethics* (Ἠθικὴ), καθὼ ἀπηλλαγμένος πάσης ἀμφιλογίας. Τὸ ὄνομα *moral philosophy* ἢ *moral science* ἦτο πρότερον ἐν χρῆσει ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ *mental science* (ἐπιστήμη τοῦ πνεύματος) πρὸς διάκρισιν τῆς τῶν ψυχικῶν φαινομένων σπουδῆς ἀπὸ τῆς τῶν φυσικῶν ἤτοι τῆς *natural philosophy* (ἐπιστήμη τῆς φύσεως). Καὶ ὁ ὄρος *practical*

Ἐποκειμένον τῆς ἠθικῆς εἶναι τὸ φαινόμενον τοῦ δικαίου καὶ ἀδίκου. Βέβαιον πρᾶγμα εἶναι ὅτι οἱ ἄνθρωποι χαρακτηρᾶς τινὰς καὶ πράξεις καλοῦσιν ἠθικὰς καὶ ἀνηθικὰς, δικαίαις καὶ ἀδίκοις, ἀγαθὰς καὶ κακάς, ἐπαινοῦσι καὶ ἐπιδοκιμάζουσιν αὐτὰς ἢ ψέγουσιν καὶ ἀποδοκιμάζουσιν, ἢ τοὶ ἐξαγγέλλουσι περὶ αὐτῶν ἠθικὰς κρίσεις, ἐκτιμῶσιν αὐτὰς. Συναισθάνονται ἑαυτοὺς ἠθικῶς ὑποχρέους νὰ πράττωσι τινὰ πράγματα ἢ νὰ μὴ πράττωσιν, ἀποδέχονται τὸ κῶρος κανόνων τινῶν ἢ νόμων καὶ ἀνομολογοῦσι τὴν ἀναγκαστικὴν αὐτῶν δύναμιν. Λέγουσι: τοῦτο πρέπει νὰ γίνῃ, τοῦτο οὐχί· τοῦτο πράττε, τοῦτο μὴ. Ἐνὶ δὲ λόγῳ φαινόμεθα ὅτι ἀντιλαμβανόμεθα τοῦ κόσμου ἔχοντες ἠθικὸν τινὰ τύπον ἢ κατηγορίαν, ὅτι ἐπιθέτομεν ἐπ' αὐτοῦ ἠθικὴν τινὰ σφραγίδα, παρατηροῦμεν αὐτὸν δι' ἠθικῶν οὕτως εἰπεῖν διόπτρων.

Τὸ γεγονός τοῦτο, ὡς καὶ πᾶν ἄλλο γεγονός ἐν τῷ κόσμῳ, εἶναι ἐπιδεκτικὸν ἐρεῦνης καὶ ἄξιον ἐπισκέψεως, ἔχομεν δὲ χρεῖαν ἐπιστήμης ἱκανῆς νὰ ἀναλύσῃ ἐπιμελῶς τοῦτο. Τρία δὲ προβλήματα πρόκεινται ἡμῖν ἐνταῦθα πρὸς ἐξέτασιν. (1) Τί διακρίνει τὸ τῆς ἠθικῆς ὑποκειμένον τῶν ὑποκειμένων τῶν ἄλλων μερῶν τοῦ ἐπιστητοῦ; Τί ὑπάρχει ἐν τοῖς ἠθικοῖς φαινομένοις τὸ ἐπιτρέπον εἰς ἡμᾶς νὰ ἀνάγωμεν ταῦτα εἰς ἰδίαν τάξιν καὶ νὰ ποτελώμεν ἰδίαν κατηγορίαν; Τί διαφέρουσι ταῦτα τῶν φυσικῶν καὶ καλαίσθητικῶν φαινομένων; (2) Πῶς θὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸ ὅτι οἱ ἄνθρωποι κρίνουσιν ἠθικῶς, ὅτι ἐκφέρουσι κρίσιν, καθ' ὃν τρόπον ἐκφέρουσι αὐτήν; Τί ἐννοοῦμεν λέγοντες ὅτι πράξις τις εἶναι δικαία ἢ ἀδίκος; ὅταν δὲ λέγωμεν τοῦτο, τί συμ-

philosophy δύναται νὰ παραπλανήσῃ ἡμᾶς. Ἡ τὰς ἀρχὰς τῆς διαγωγῆς ἢ τοῦ πράττειν μελετῶσα ἐπιστήμη εἶναι ἐπίσης θεωρητικὴ, καθὼς ἡ φυσικὴ, ἢ φυσιολογία καὶ ἡ χημεία. Ἡ ἠθικὴ, ὅπως πᾶσα ἐπιστήμη, εἶναι θεωρητικὴ ἅμα καὶ πρακτικὴ, ἐπιστήμη ἅμα καὶ τέχνη· θεωρητικὴ μὲν, διότι ἀναλύει, κατατάττει καὶ ἐρμηνεύει τὸ ἑαυτῆς ὑποκειμένον ἢ ἀναζητεῖ τὰς τούτου ἀρχὰς καὶ νόμους· πρακτικὴ δὲ, διότι τὰς ἀρχὰς ταύτας ἢ τοὺς νόμους ἐφαρμόζει εἰς τὰς πράξεις. Φυσιολογία μὲν καὶ χημεία εἶναι θεωρίαι, θεωρητικὴ δὲ εἶναι πράξις ἢ τοῖς ἐφαρμογῇ νόμων ἢ ἀληθειῶν ἀνακαλυφθεισῶν ὑπὸ τῆς βιολογίας, χημείας, φυσικῆς. Τὸ νὰ καλῶμεν δὲ πρακτικὴν φιλοσοφίαν τὴν ἠθικὴν ὡς περὶ τὰς πράξεις ἀσχολουμένην γίνεται παράίτιον συγχύσεως. Πρβλ. § 12 τοῦδε τοῦ κεφαλαίου.

βαίνει ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν; ἄρα γε ὑπάρχει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τι τὸ ποιοῦν αὐτὸν νὰ κρίνῃ καθὼς κρίνει, καὶ τί εἶναι τοῦτο; Διὰ τί ὁ ἄνθρωπος ἐκτιμᾷ, καθὼς ἐκτιμᾷ; ἄρα γε διότι ἠθικαὶ τινες ἀλήθειαι εἶναι γεγραμμέναι ἐν ταῖς σαρκίναῖς πλαξὶ τῆς καρδίας αὐτοῦ, διότι κέκτηται σύμφυτόν τινα γνωστικὴν δεξιότητα, συνειδησὶν τινα, καθολικὴν ἀρχέγονον ἀναλλοίωτον ψυχικὴν δύναμιν ποιοῦσαν αὐτὸν ἰκανὸν εὐθέως νὰ διαστέλλῃ τὸ δίκαιον τοῦ ἀδίκου; ἢ κατὰ μικρὸν **μανθάνομεν** νὰ ποιῶμεθα ἠθικὰς διακρίσεις, ἢ δὲ τοῦ ἠθικῶς κρίνειν δεξιότης, ἣν νῦν ἔχομεν, εἶναι ἐπίκτητος, ἀπότοκος ἀνελίξεως, καὶ ὡς τοιαύτη δεκτικὴ πλείονος ἀναπτύξεως; (3) Τίς ἡ φύσις τῶν πράξεων, ἃς χαρακτηρίζομεν δίκαιας καὶ ἀδίκους; Διὰ τί εἶναι δίκαιαι καὶ ἀδίκαι; Ὑπάρχει τι ἐν αὐταῖς, ποιότης τις ἢ ἰδιότης καθιστῶσα αὐτὰς δίκαιας καὶ ἀδίκους, ἢ ποιοῦσα τὸν ἄνθρωπον νὰ ὀνομάζῃ αὐτὰς οὕτω; Ἐὰν δὲ ὑπάρχει, εἶναι αὕτη τις;

Πάντα ταῦτα εἶναι ζητήματα, ἅτινα πρέπει ὁ ἠθικὸς νὰ ἐπιλύσῃ. Ὅφειλε ἰρέμα, ἐπιμελῶς, ἀπαθῶς καὶ ἀπὸ τοῦ ἴσου νὰ ἐρευνήσῃ τὰ γεγονότα καὶ εἰ δυνατόν νὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτὰ· ὀφείλει νὰ νασζητήσῃ τὰς εἰς ταῦτα ὑποκειμένους ἀρχὰς ἢ νόμους, ἐὰν τινες ὑπάρχωσι, καὶ εἰ δυνατόν νὰ συναρμόσῃ αὐτὰς εἰς ἐνιαῖον ὅλον. Ὅφειλε νὰ ἀναλύσῃ καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν τε χαρακτηρὰ καὶ τὴν διαγωγὴν, τὸ ἔσωθεν καὶ τὸ ἔξωθεν τῆς πράξεως, τὸν πνευματικὸν ταύτης παράγοντα, τὴν συνειδήσιν ἢ τὴν ἠθικὴν κρίσιν, καὶ τὸν φυσικὸν παράγοντα, τὴν κρινομένην πράξιν. Ὅφειλε νὰ εἴπῃ ἡμῖν τί εἶναι ταῦτα, καὶ διὰ τί εἶναι οὕτως· ὀφείλει νὰ διερευνήσῃ ταῦτα, νὰ δείξῃ πρὸς ἡμᾶς τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν, νὰ δηλώσῃ τὴν θέσιν, ἣν ἐπέχουσιν ἐν τῷ συστήματι τῶν πραγμάτων.

4. **Τὰ δεδομένα τῆς ἠθικῆς.** — Παρεστήσαμεν γενικῶς ὁποῖον εἶναι τὸ ὑποκείμενον τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιστήμης καὶ κατὰ τίνα τρόπον πρέπει περὶ αὐτοῦ νὰ πραγματευθῶμεν. Ἄς πειραθῶμεν νῦν νὰ δείξωμεν τί διακρίνει τὰ ἠθικὰ γεγονότα τῶν ἄλλων γεγονότων. Ὑποτεθῆθω ὅτι φονεύει τις ἐκ προνοίας καὶ κακοβούλως τὸν πλησίον αὐτοῦ. Τὴν πράξιν ἀποκαλοῦμεν φόνον καὶ ἐκφέρομεν περὶ αὐτῆς κρίσιν ἠθικὴν· ἀποφαινόμεθα ὅτι αὕτη

εἶναι ἄδικος, κακὴ, ἐπίμεμπτος. Ἄλλ' ἢ αὐτὴ πράξις δύναται νὰ θεωρηθῆ καὶ ἐκ φυσικῆς ἢ φυσιολογικῆς ἀπόψεως. Ἡ ἐν τοῖς ἐγκεφαλικοῖς κυττάραις τοῦ φονέως ἀποτεταμιευμένη ἐνέργεια, ἀπολυθεῖσα διὰ τινων ἀπὸ τῆς περιφερείας ἐπερχομένων ρευμάτων, ἐξεχύθη εἰς τὰ κινήτῃρια νεῦρα τὰ συνδεδεμένα μετὰ τινων μυῶν, οἵτινες παρήγαγον τὴν κίνησιν τοῦ βραχίονος καὶ τῆς χειρὸς τῆς κρατούσης τὸ φονικὸν ὄπλον· τὸ πλήγμα τοῦ κρανίου τοῦ θύματος τοσοῦτον ἔδραψε τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὰς ἐκ τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἠρτημένας ζωϊκὰς λειτουργίας, ὥστε νὰ ἐπέλθῃ ὁ θάνατος. Ὁ δὲ εἰσαγγελεὺς ἀφροντιστῶν περὶ τῶν φυσιολογικῶν καὶ περὶ αὐτῶν τῶν ἠθικῶν παραγόντων θεωρεῖ τὴν πράξιν ἀπλῶς ἀπὸ τῆς νομικῆς ἀπόψεως. Ἡ ἐξ ἐπιβουλῆς καὶ προνοίας ἀνθρωποκτονία εἶναι ἔγκλημα ὑπὸ τοῦ νόμου ἀπηγορευμένον καὶ θανάτῳ ζημιούμενον. Ὁ δὲ ψυχολόγος δυνατόν νὰ ἐπιχειρήσῃ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ ψυχικὸν μέρος τῆς ὅλης ταύτης πράξεως. Ἐλατήριά τινα ἐπηγέρθησαν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ φονέως ἕνεκα τῆς διαγωγῆς τοῦ μέλλοντος θύματος αὐτοῦ. Τὰ μὲν ἐλατήρια ταῦτα ἐγίνοντο ἀεὶ ἰσχυρότερα, αἱ δὲ κωλύσεις ἀεὶ ἀσθενέστεραι, ἕως ἐπὶ τέλους προέκυψεν ἢ εἰς τὴν πράξιν ἀγαθοῦσα ἀπόφασις.

Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι μία καὶ ἡ αὐτὴ περίπτωσις δύναται ἄλλως ὑπ' ἄλλου νὰ ἐξετάζηται· ἕκαστος ἐπιστήμων δύναται νὰ ἐκλέξῃ ἐν αὐτῇ ἰδιὰ τινα στοιχεῖα πρὸς μελέτην, ὀλιγωρῶν τῶν λοιπῶν. Ὁ μὲν φυσικὸς σκοπῶν τὸ οὐράνιον τόξον πειράται νὰ κατανοήσῃ τοὺς φυσικοὺς αὐτοῦ ὄρους, ἐγὼ δὲ πάλιν θεωρῶν αὐτὸ δύναμαι νὰ ὀνομάζω ὠραῖον καὶ νὰ ἐρωτῶ ἑμαυτὸν τί ποιεῖ τοῦτο ὠραῖον, διὰ τί ἢ θεὰ τοιοῦτου φαινομένου ἐμποιεῖ ἐν ἐμοὶ ἴδιον κλαισθητικὸν συναίσθημα; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἡ αἰσθητικὴ ἐπιστήμη ὀφείλει νὰ παντήσῃ. Ἐν δὲ τῇ ἠθικῇ δὲν φροντίζομεν περὶ τῶν φυσικῶν ἢ φυσιολογικῶν αἰτίων τῶν παραγόντων τὰς πράξεις, τὰ ἐλατήρια καὶ τοὺς χαρακτήρας, οὓς ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν· πάντα ταῦτα ἔχουσι κατὰ τοσοῦτο μόνον πρὸς ἡμᾶς διαφέρον τι, καθ' ὅσον ἐκτιμῶμεν πως αὐτά, καθ' ὅσον ἔχουσί τινα σχέσιν πρὸς τὴν ἀνθρώπινην ψυχὴν καὶ γεννώσιν ἐν ἡμῖν ἴδια ἠθικὰ συναίσθηματα καὶ κρίσεις. Πράξεις ἱκαναὶ νὰ προκαλῶσι τοιαύτας κρίσεις ἀνήκουσιν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἠθικῆς ἐπιστήμης.

Δέν θά ὑπῆρχε δὲ τοιαύτη ἐπιστήμη, ἐάν μηδεὶς μηδέποτε ἐπεδοκίμαζεν ἢ ἀπεδοκίμαζέ τι, ἐάν μηδεὶς ἐκάλει τι δίκαιον ἢ ἄδικον. Ἐάν ἡ παρατήρησις τινων πράξεων καὶ ἐλατηρίων μὴ ἐξήγειρεν ἐν ἡμῖν ἠθικὰ συναίσθηματα καὶ κρίσεις, δέν θά ὑπῆρχεν ἠθικὴ ἐπιστήμη, διότι δέν θά ὑπῆρχον γεγονότα, ὅπως καταστῶσιν ὑποκείμενον μελέτης τῆς ἠθικῆς. Θά ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ εἴμεθα τέλειοι φυσικοὶ, φυσιολόγοι, ἀστρονόμοι καὶ δὴ καὶ φιλόσοφοι, ἀλλ' οὐδέποτε θά ἐξηγγέλομεν κρίσιν ἠθικὴν περὶ τινος πράξεως. **Τὸ ὅτι ἐκτιμῶμεν πράγμα τι καὶ καλοῦμεν αὐτὸ δίκαιον ἢ καλόν, ἄδικον ἢ κακόν, τοῦτο εἶναι ἐν τῇ ἠθικῇ τὸ θεμελιῶδες γεγονός, τοῦτο εἶναι τὸ ποιοῦν αὐτὴν ὥστε νὰ εἶναι ἐπιστήμη¹⁾.**

δ. Τὸ ὑποκείμενον τῆς ἠθικῆς κρίσεως. — Εἶπομεν ἀνωτέρω, ὅτι ἐξαγγέλομεν κρίσεις ἠθικὰς περὶ πράξεων, ἀλλ' οὐχί, προσθετέον νῦν, περὶ πασῶν τῶν πράξεων. Δέν κρίνομεν, ἐάν μὴ ἡ πράξις εἶναι ἐπακολούθημα συνειδητοῦ τινος ὄντος ὁμοίου πρὸς ἡμᾶς αὐτούς. Δέν ὀνομάζομεν σεισμόν ἢ κυκλῶνα δίκαιον ἢ ἄδικον, ἢ, ὡς λέγει ὁ Martineau, «οὔτε τὰ χρυσωρυχεῖα ἐπαινοῦμεν οὔτε τὰς καταστρεπτικὰς θυέλλας κηκίζομεν»²⁾. Ὁ παῖς καὶ ὁ ἄγριος δυνατὸν νὰ ἐπαινώσι καὶ νὰ κατακρίνωσι τοιαῦτα γεγονότα καὶ ἄψυχα πράγματα, ἀλλ' ὁ λόγος τοῦτου εἶναι πιθανώτατα, ὅτι οὗτοι ὑπολαμβάνουσι ταῦτα ὡς ἔμψυχα ἢ ὅτι ἄλλους ἤκουσαν ποιοῦντας τοῦτο. Ὅμως δ' εἰπεῖν περιορίζομεν σήμερον τὰς ἡμετέρας κρίσεις εἰς τὰς πράξεις συνειδητῶν ἀνθρωπίνων ὄντων. Ἀποβλέπομεν εἰς πράξεις ἐχούσας τὴν ῥίζαν ἐν τῷ πνεύματι ἢ ἐν τῇ ψυχῇ. Ἐάν ἡ πράξις εἶναι ἡ ἔκφρασις ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, συναισθανόμεθα ὅτι κρίνομεν αὐτὴν ἠθικῶς· ἐάν δ' ὅμως εἴπωσιν ἡμῖν, ὅτι ὁ δράστης ἐπραξε ταύτην ἐν ἀγνοίᾳ καὶ ἄκων, ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐκτελέσεως δέν ἦτο ἱκανὸς νὰ νοῆ, νὰ συναισθάνηται καὶ νὰ βούληται ὕγιως, ἐπέχομεν τὴν ἡμετέραν κρίσιν. Οὔτε ἐπαινοῦμεν οὔτε φέγομεν τὰς ἐν ἐπιληπτικῇ

1) Πρβλ. *Hoeffding*, *Ethik* III, καὶ *Ethische Prinzipienlehre*. *Münsterberg*, *Der Ursprung der Sittlichkeit*, σελ. 10 κέ.

2). *Types of Ethical Theory*, τόμ. II, σελ. 20.

προβολῇ ἢ ὑπνωτικῇ καταστάσει ἢ καθ' ὕπνου τελουμένας κινήσεις οὐδὲ τὰς κατ' ἀνάγκασιν γινομένας πράξεις, ὧν τις δὲν εἶναι κύριος. Οὐδὲ τῶν σεληνιαζομένων τὰς πράξεις καταδικάζομεν ἢ ἐπαινοῦμεν. Ἄλλ' ἐάν τις τῶν παρατηρουμένων πράξεων εἶναι τὸ ἀναγκάσιον ἐπακολούθημα προηγηθείσης διαγωγῆς τοῦ πράξαντος, ἢν κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν ἠδύνατο νὰ ποφύγη, ἐκφέρομεν κρίσιν περὶ τῆς πράξεως ταύτης ἢ πάντως περὶ αὐτοῦ. Ὅσακις μὲν εἴμεθα πεπεισμένοι ὅτι αἱ πράξεις εἶναι ἀπλῶς μηχανικαί, τ. ἔ. ὅτι εἶναι ἀνάγκαια ἀποτελέσματα φυσιολογικῶν αἰτίων καὶ καθ' ὄλου εἶπαι ἀσυνείδητοι, δὲν κρίνομεν αὐτὰς ἠθικῶς· ἀλλ' ὅταν ἡ συνείδησις εἶναι ἐν τῇ πράξει παρούσα, προαγόμεθα νὰ ἐκφέρωμεν τοιαύτην κρίσιν.

Ῥητέον λοιπὸν ὅτι τῆς ἠθικῆς κρίσεως ὑποκειμενον εἶναι ἡ τοῦ ἀνθρώπου διαγωγή, τ. ἔ. ἡ συνειδητὴ ἐκουσία πράξις¹⁾. Μὴ δ' ὁμως λησμονῶμεν, ὅτι τὸ πρᾶγμα οὐχὶ οὕτως εἶχε πάντοτε· οὐδὲ νῦν ἴσως εἶναι γενικῶς ἀληθές. Ἀλλ' ἐνταῦθα εἶναι πρὸς ἡμᾶς ἀδιάφορον περὶ τίνος ἡ διάνοια ἐξαγγέλλει τὰς κρίσεις αὐτῆς. Τὸ κεφαλαίωδες καὶ λόγου ἄξιον πρὸς τὴν ἠθικὴν εἶναι, ὅτι ἐξαγγέλλονται πάντως τοιαῦται κρίσεις, τῆς δ' ἐπιστήμης ταύτης ἔργον εἶναι νὰ ἐρευνᾷ πᾶν γεγονὸς ἢ πᾶσαν πράξιν, ἥτις κρίνεται ἠθικῶς ἢ εἶναι ἐπιτηδεῖα νὰ κρίνηται οὕτως.

6. Ὁρισμὸς τῆς ἠθικῆς.—Δύναται νῦν ἡ ἠθικὴ παχυλῶς καὶ τόπιον νὰ ὀρισθῇ ἡ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου, ἡ ἐπιστήμη τῶν καθηκόντων, τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν, τῆς ἠθικῆς κρίσεως καὶ διαγωγῆς. Ἀναλύει, κατατάττει, περιγράφει καὶ ἐρμηνεύει ἠθικὰ φαινόμενα κατὰ τὸ ὑποκειμενικὸν καὶ κατὰ τὸ ἀντικειμενικὸν μέρος αὐτῶν. Λέγει ἡμῖν τί εἶναι τὰ φαινόμενα ταῦτα, διαχωρίζει ταῦτα εἰς τὰ συστατικὰ στοιχεῖα αὐτῶν καὶ ἀναφέρει εἰς τὰ προηγούμενα αὐτῶν, ἥτοι εἰς τὰ αἷτια ἢ τοὺς ὄρους· ἀνακαλύπτει τὰς τούτοις ὑποκειμένας ἀρχὰς, τοὺς διέποντας αὐτὰ νόμους, ἀνευρίσκει τὴν ἀρχὴν καὶ ρίζαν καὶ ἀνι-

1) Πρὸς. *Seth*, A Study of Ethical Principles, κεφ. 1. *Spencer*, *Data of Ethics*, κεφ. 1. *Muirhead*, A Manual of Ethics, σελ. 15—17. *Martineau*, ἐνθ' ἀν, τομ. II, κεφ. 1.

χνεύει τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν. Ἐνὶ δὲ λόγῳ καθιστᾷ αὐτὰ ὑποκείμενον ἐπισκέψεως καὶ μελέτης καὶ πειράται νὰ ἐπιλύσῃ πάντα τὰ εἰς ταῦτα ἀναφερόμενα ζητήματα. Προσφέρεται πρὸς τὰ ἑαυτῆς γεγονότα, ὅπως πᾶσα ἐπιστήμη πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῆς ὑποκείμενον ἐπιζητεῖ νὰ γνωρίσῃ πᾶν τὸ δυνάμενον περὶ αὐτῶν νὰ γνωσθῇ, νὰ εὕρῃ τὰς προσαλλήλους αὐτῶν σχέσεις, νὰ ἐνώσῃ αὐτὰ, νὰ συναγάγῃ εἰς σύστημα.

7. Αἱ πρὸς ἀλλήλας σχέσεις τῶν ἐπιστημῶν. — Ἐρρήθη μὲν ἀνωτέρῳ ὅτι ὑπάρχουσι χωρισταὶ ἐπιστήμαι, ἀλλὰ λέγοντες τοῦτο δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι αἱ ἐπιστήμαι αὗται εἶναι ἀπολύτως ἀπ' ἀλλήλων διακεκριμένα καὶ ἀπεσχοινοσμένα οὐδ' ὅτι τὰ οἰκεία ἐκάστης γεγονότα πρέπει νὰ μελετῶνται χωριστὰ καὶ ἀσχέτως πρὸς πάντα τὰ ἄλλα ἐν τῷ κόσμῳ φαινόμενα. Τοῦτο δὲν συμβαίνει. Ὁ κόσμος παρίσταται ἡμῖν ὡς ἓν, ὡς ἐνότης, ὡς συγκεκριμένον ὅλον. Ἡ δὲ διάνοια ἡμῶν διασχίζει αὐτὸν εἰς μέρη, ἀλλὰ τὰ μέρη ταῦτα οὐδαμῶς εἶναι ὡς ἀληθῶς κεχωρισμένα καὶ ἀνεξάρτητοι οὐσίαι. Οὐδὲν φαινόμενον μονωθὲν καὶ ἀποσχιθὲν τῶν ἄλλων φαινομένων δύναται τελείως νὰ κατανοηθῇ. Ἄκριβῶς δ' εἰπεῖν εἶναι ἀδύνατος ἡ γνῶσις φαινομένου τινὸς δίχα τῆς γνώσεως πάντων τῶν ἄλλων. «Τὸ γινώσκειν τελείως πρᾶγμα τι», λέγει ὁ James, «εἶναι γινώσκειν τὸ σὺμπαν.» Ἀμέσως ἢ ἐμμέσως τὸ πρᾶγμα ἐκεῖνο συνάπτεται πρὸς πᾶν ἄλλο, καὶ ὅπως καταμάθωμεν πάντα τὰ περὶ αὐτό, ἀπαιτεῖται ἡ γνῶσις ἀπασῶν τῶν σχέσεων αὐτοῦ»¹⁾. Τὴν αὐτὴν ἐννοιαν διατυποῖ ὁ Tennyson ποιητικῶς ἐν τοῖς πολυθρυλήτοις στίχοις:

Ἄν ἠμποροῦσα, ἄνθρως μικρόν, νὰ νοιώσω
τὸ τ' εἶσαι, τ' εἶναι ἢ ρίζα σου, τὰ φύλλα σου, τὸ χροῶμα,
θὲ νὰ νᾶχα νοιώσει ὡς τόσο
τ' εἶναι ὁ Θεὸς κι' ὁ ἄνθρωπος ἀκόμα.

1) Πρβλ. Λαιβνίτιου, *Monadologie* § 61: «Πᾶν πρᾶγμα ἐκκεῖται εἰς τὴν ἐπίδρασιν παντὸς ἄλλου ἐν τῷ κόσμῳ συμβαίνοντος, ὥστε ἄνθρωπος τὰ πάντα ὄρων ἢ ἀεγίνωσκεν περὶ ἐνὸς ἐκάστου πρᾶγματος πᾶν τὸ πανταχοῦ γινόμενον, ἔτι δὲ καὶ τὸ γενόμενον καὶ γενησόμενον, ἐν ᾧ ἐν τῷ παρόντι ἀντιλαμβάνεται τοῦ κατὰ χρόνον καὶ χῶρον ἀφροστώτος». Πρβλ. Paulsen, *Einleitung in die Philosophie*²¹, σελ. 164.

Ἐνός δὲ ὄντος τοῦ κόσμου, μία εἶναι καὶ ἡ ἐπιστήμη. Αἱ ἐπιστήμαι ἐξαρτῶνται ἀπ' ἀλλήλων καὶ εἶναι ὑπηρετικαὶ ἑτέρα ἑτέρας. Οὕτω τὰ ψυχολογικὰ γεγονότα εἶναι πῶς συνδεδεμένα πρὸς τὰ τῆς φυσιολογίας καὶ φυσικῆς. Εἶναι δὲ τῶν ἀδονάτων νὰ ἐρευνήσωμεν τῆς αἰσθήσεως τὸ φαινόμενον, ἐὰν μὴ ἐνθυμώμεθα τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὰς λειτουργίας τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ πρὸς τὰς ιδιότητας τῆς ὕλης.

8. **Ἠθικὴ καὶ Ψυχολογία.**—Ἐπειδὴ τὰ γεγονότα τῆς ἠθικῆς εἶναι οὐχὶ ἀπολελυμένα οὐδ' ἀνεξάρτητα, ἀλλὰ συνεξηγμένα πρὸς τὸν λοιπὸν κόσμον, ἡ ἐπιστήμη αὕτη διατελεῖ φυσικῶς τῆς λόγῳ ἐν σχέσει τινὶ πρὸς τὰς ἄλλας ἐπιστήμας. Ἐὰν ἡ ἠθικὴ διατρίβει περὶ τὸν ἄνθρωπον, κατ' ἀνάγκην ἔχει τινὰ συγγένειαν πρὸς τὴν ἐπιστήμην τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἐὰν δὲ τὸ μὲν ἔργον τῆς ἠθικῆς εἶναι νὰ ἐξετάζη τοῦ ἀνθρώπου τὴν διαγωγὴν, διαγωγὴ δὲ εἶναι οὐχὶ ἀπλῆ τις κίνησις, ἀλλ' ἐξωτερικὴ ἔκφρασις ἢ σημεῖον ἢ ἔκφρασις καταστάσεων τῆς συνειδήσεως, καὶ ἐὰν τὸ ἐν τῇ ἠθικῇ κεφαλαιωδέστατον εἶναι τὸ ὅτι οἱ ἄνθρωποι κρίνουσι κατὰ τινὰ τρόπον περὶ πραγμάτων, ἡ ἠθικὴ ὡς εἰκὸς ἔφειλει οὐχὶ ὀλίγον νὰ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς **ψυχολογίας**. Ἡ ψυχολογία ἀναλύει, φυλοκρινεῖ καὶ ἐρμηνεύει καταστάσεις τῆς συνειδήσεως. Καὶ πᾶσαι μὲν αἱ καταστάσεις αὗται κινουσι τὸ διαφέρον τοῦ ἠθικοῦ, τινὲς δὲ μάλιστα τούτων ἀξιοῦνται τῆς ἰδιαιτέτης αὐτοῦ προσοχῆς. Τὰ καλούμενα ἠθικὰ συναισθήματα, τὸ συναίσθημα τοῦ καθήκοντος κτλ. εἶναι ψυχικὰ φαινόμενα, καὶ ὡς τοιαῦτα πρέπει νὰ ἀναλύωνται καὶ ἐρμηνεύωνται ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν δύνανται νὰ ἐξετάζωνται χωριστὰ ἀπὸ τοῦ λοιποῦ ψυχικοῦ βίου. Ὅθεν ἀναλύων ὁ ἠθικὸς καὶ περιγράφων τὴν συνείδησιν, τελεῖ ψυχολόγου ἔργον. Καὶ μελετῶν τοῦ παιδὸς καὶ τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου τὴν ἠθικὴν φύσιν, καθὼς ἐνίοτε πράττει, ἵνα οὕτως ἐξιχνεύσῃ τῆς συνειδήσεως τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτουξιν, δὲν ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τῆς ψυχολογικῆς ἐπιστήμης. Δύναται δ' ὡσαύτως νὰ διασκοπῇ τῶν ζώων τὰς ψυχικὰς καταστάσεις καὶ νὰ ἀναζητῇ ἐκεῖ, ὡς ἔπραξεν ὁ Δαρβίνος, τὴν ἀρχὴν τῆς συνειδήσεως, ὅποτε πάλιν ἐπιτηδεύει ἔρευναν ψυχολογικὴν.

Τῷ ὄντι δυνάμεθα μὲν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἠθικὴ, καθὸ ἀσχο-

λουμένη περί τὰς ἠθικὰς καταστάσεις τῆς συνειδήσεως, εἶναι ἀπλῶς ἰδιὸς τις κλάδος τῆς ψυχολογίας¹⁾. ἀλλ' οὐ μόνον τὸ ὑποκειμενικὸν μέρος τῆς διαγωγῆς ἐξετάζει ἢ περί ἧς ὁ λόγος ἐπιστήμη, ἀλλὰ διερευνᾷ καὶ τὸ ἀντικειμενικὸν καὶ τὴν τούτου πρὸς ἐκείνο ἀναφορὰν. Τίς ἡ φύσις, ἐρωτᾷ, τῶν πράξεων αἰτινὲς κρίνονται ἠθικαί; ἔχουσι γνῶρισμά τι ἢ χαρακτῆρισμα, ὅπερ ποιεῖ αὐτὰς ἠθικὰς ἢ ἡμᾶς ποιεῖ νὰ ὀνομάζωμεν αὐτὰς οὕτω; Διὰ τί οἱ ἄνθρωποι κρίνουσιν, καθὼς κρίνουσι; τίς ὁ λόγος τῶν ἠθικῶν διακρίσεων; Διὰ τί τὸ ἄδικον εἶναι ἄδικον καὶ τὸ δίκαιον δίκαιον; Ἑρμηνεύσον ἀρετὰς καὶ καθήκοντα, οἶον, εὐνοίαν, ἀγάπην τοῦ πλησίον, δικαιοσύνην, φιλαλήθειαν κτλ. καὶ τὰ τούτων ἐναντία. Ἀρά γε ὑπάρχει κανὼν ἢ κριτήριον ἢ ἰδεῶδες, δι' οὗ κρίνεται ἡ διαγωγή, καὶ τί εἶναι τοῦτο; Δυνάμεθα νὰ δικαιολογήσωμεν τὸν κανόνα τοῦτον ἢ τὸ ἰδεῶδες, ἢ εἶναι τι ἀνεπίδεκτον ἢ ἀνεπιδεῆς δικαιολογίας; Δοθέντος δὲ τοῦ ἰδεώδους ἢ κανόνος, τίς μὲν διαγωγή εἶναι ἠθικὴ, τίς δ' ἀνήθικος; Ἐμμένει ἡ ἀνθρωπότης εἰς τὸ ἰδεῶδες; Ποῖον εἶναι πρὸς τὸν ἄνθρωπον τὸ ἀκρότατον ἀγαθόν, τὸ τέλος καὶ ὁ σκόπος τοῦ βίου; Δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν καὶ ἀποσαφήσωμεν τοῦτο ἐπιστημονικῶς ἢ οὔ;

Ἴδου ἔνια τῶν ζητημάτων, ἃτινα ἡ ἠθικὴ προβάλλεται καὶ πειρᾶται νὰ ἐπιλύσῃ. Ἐὰν δέ τις ἰαχυρίζετο, ὅτι ταῦτα εἶναι καὶ ψυχολογικὰ προβλήματα, οὐδέν τι ἠθέλομεν ἀντεῖπει πρὸς τοῦτο. Τὸ κυριώτατον εἶναι ὅτι τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος φαινόμενα ἐρευνῶνται καὶ ἐρμηνεύονται, ἀδιάφορον δ' εἴτε ὑπὸ τῆς ψυχολογίας εἴτε ὑπὸ τινος ἰδίας ἐπιστήμης. Τὰ ἠθικὰ γεγονότα εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ψυχικὰ ἐνεργήματα καὶ ὡς τοιαῦτα γίνονται ὑποκειμενον ψυχολογικῆς ζητήσεως. Ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ἀληθεύει περί τῶν δεδομένων τῆς αἰσθητικῆς. Πᾶσα ἐπιστήμη ὀφείλει νὰ ἐρμηνεύῃ ὀλοσχερῶς τὰ ἐαυτῆς γεγονότα, καὶ ἡ ψυχολογία κατ' ἀκριβῆ λόγον ὀφείλει νὰ ἐρμηνεύῃ τὰ ἠθικὰ καὶ καλαισθητικὰ γε-

1) Πρβλ. λ γ. τοῦ *Ladd* τὴν περί ἠθικῶν συναισθημάτων πραγματείαν ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ: *Psychology, Descriptive and Explanatory*, καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ *Sully* περί ἠθικῶν συναισθημάτων εἰρημένα ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ τοῦ ἔργου αὐτοῦ: *Human Mind*, ἢ καὶ εἰ τι ἄλλο νεώτερον ψυχολογικὸν ἔργον.

γονότα. Ἄλλ' αἱ ἐπιστῆμαι ποιοῦνται καταμερισμὸν τῆς ἑαυτῶν ἐργασίας καὶ εἶναι συνᾶδον πρὸς τὸν τρόπον τῆς νεωτέρας ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης τὸ ὅτι ἡ ψυχολογία τὴν σπουδὴν ἰδίας κατηγορίας τῶν ἑαυτῆς γεγονότων ἐπιτρέπει εἰς εἰδικὴν ἐπιστήμην.

Πλὴν τούτου ὑπάρχουσι τινὰ ζητήματα, ὡς εἶδομεν, ἅτινα οὐδεμιᾶς συνήθως ἀξίοι μελέτης ὁ ψυχολόγος. Οὗτος ἐρευνᾷ καταστάσεις τῆς συνειδήσεως ὡς τοιαύτας καὶ νομίζει τὸ ἑαυτοῦ ἔργον ἀποτετελεσμένον, ὅταν ἀναλύσῃ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ ἀνεύρητὰς τούτων σχέσεις πρὸς τὰ ἀναγκαῖα ψυχικά, ἢ, ἐὰν ἀνήκει εἰς τὴν φυσιολογικὴν σχολήν, ψυχοφυσικὰ προηγούμενα ἢτοι αἰτία. Δὲν ἀναζητεῖ κατὰ κανόνα τὰς τὴν διαγωγὴν διεπούσας ἀρχάς, δὲν ἀσχολεῖται περὶ τὸ ζήτημα: τίς ὁ τοῦ βίου σκοπὸς ἢ τίς ὁ κανὼν ἢ τὸ κριτήριον τῆς μετρήσεως καὶ ἐκτιμήσεως τῶν πράξεων; Ἄλλ' ὅμως θὰ ἠδύνατο νὰ πράττῃ τοῦτο χωρὶς νὰ ἐξέλθῃ τὸ παράπαν τῶν ὁρίων τῆς οἰκείας ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης. Διὰ τοιαύτης ζητήσεως θὰπέβαινεν αὐτῷ εὐχερεστέρα ἢ κατανόησις τῶν ἐργασιῶν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, καθάπερ διὰ τῆς γνώσεως τῆς φυσικῆς καὶ χημείας θὰ ὠφελεῖτο ὁ φυσιολόγος εἰς τὴν μείζονα κατανόησιν τοῦ ὑποκειμένου τῆς ἑαυτοῦ ἐπιστήμης¹).

9. **Ἠθικὴ καὶ Πολιτικὴ.**—Ἡ πρὸς τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην σχέσηις τῆς ἠθικῆς ἤρτηται κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς ἐννοίας, ἣν ἔχομεν περὶ τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἔργου ἑκατέρας τούτων τῶν ἐπιστημῶν. Ἐὰν συνομολογῶμεν μετὰ τοῦ Πλάτωνος, ὅτι ἡ ἠθικὴ εἶναι ἡ ἐπιστήμη τοῦ μεγίστου ἀγαθοῦ, τῆς δὲ πόλεως ἢτοι τοῦ κράτους ἔργον εἶναι ἡ τοῦ τέλους τούτου πραγμάτωσις, ἡ πολιτικὴ ἤρτηται ἐκ τῆς ἠθικῆς, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν τί τὸ κράτος ὀφείλῃ νὰ πράττῃ, ἂν μὴ γινώσκωμεν τί εἶναι τὸ μέγιστον ἀγαθόν. Ἄλλ' ἂν τὸ κράτος εἶναι τὸ ἀκρότατον ἀγαθόν, τὸ πράττειν ἔχει ἀξίαν μόνον καθ' ὅσον ὑπηρετῇ καὶ θεραπεύῃ τὰ τοῦ κράτους συμφέροντα, καὶ ἡ ἠθικὴ εἶναι ἀπλοῦς κλάδος τῆς

1) Τὴν ἀνωτέρω διατυπωθεῖσαν ἐκδοχὴν ἀσπάζονται ὁ *Münsterberg*, *Der Ursprung der Sittlichkeit*, καὶ ὁ *Simmel*, *Einleitung in die Moralwissenschaft*. Ὅρα καὶ *Sully*, *The Human Mind*, Appendix I. Ὁ δὲ *Mackenzie*, *A Manual of Ethics*, ἰδίᾳ Appendix B, ἐναντιοῦται πρὸς τὴν γνώμην ταύτην.

πολιτικῆς ἢ εἶναι ἢ πολιτικῆ ἔχουσα ἄλλο ὄνομα, ὡς τοῦτο συμβαίνει παρ' Ἀριστοτέλει.

Ἄλλ' ἄς εἴπωμεν, ὅτι ἡ μὲν ἠθικὴ εἶναι ἡ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου καὶ ἀδίκου ἢ ἀνακαλύπτουσα τὰς ἀρχὰς τῆς διαγωγῆς καὶ καταδεικνύουσα τὸν θεμελιώδη λόγον τῶν ἠθικῶν διακρίσεων· ἡ δὲ πολιτικὴ ἀσχολεῖται περὶ τὴν φύσιν, γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ κράτους, ἐξετάζει τὰς ποικίλας μορφάς, ἐν αἷς ἡ πολιτεία ἐμφανίζεται καὶ ἐνεφανίσθη, καὶ πειρᾶται νὰ καθιρύσῃ τὰς λειτουργίας ταύτης. Πραγματεύεται, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς συγκεκροτημένης καὶ ὀργανωμένης κοινωνίας. Ἐὰν δ' ἡ μὲν ἠθικὴ ἀνεύρισκεν ὅτι διὰ τῆς ἀρετῆς πραγματοποιεῖται τέλος τι ἢ σκοπὸς καὶ ὅτι ἐκ τῆς πραγμάτωσεως ταύτης ἐρμηνεύεται ἡ ὑπαρξίς αὐτῆς, ἡ δὲ πολιτικὴ ἀνεκάλυπτεν ὅτι τὸ κράτος τὸν αὐτὸν ἐπιτελεῖ σκοπὸν, θὰ ὑπῆρχε προφανῶς ἰσχυρά τις πρὸς ἀλλήλας σύνδεσις τῶν δύο τούτων ἐπιστημῶν. Ἐὰν καταρωθῶμεν νὰ ἐξιχνεύσωμεν ἀρχὴν τινα ἢ κανόνα τῆς ἠθικότητος, θὰ ἠδυνάμεθα καθ' ὅλου νὰ εἴπωμεν πῶς τις ὀφείλει νὰ πράττῃ, ἵνα ἐπιτελέσῃ τὸ ἰδεῶδες, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ συντάξωμεν ἠθικὸν τινα κώδικα. Καὶ ἐὰν ἠδυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν τὸν ὑπὸ τοῦ κράτους διωκόμενον σκοπὸν ἢ ἰδεῶδες, θὰ παρεβάλλομεν πρὸς ἀλλήλα τὰ δύο τέλη ἢ σκοπούς. Ἐὰν δ' ἦσαν οἱ αὐτοί, ἡ πολιτικὴ θὰ ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ κλάδος τῆς ἠθικῆς ἢ τὰνὰπαλιν. Ἡ μὲν ἠθικὴ θὰ διετύπου τοὺς γενικοὺς κανόνας τοῦ πράττειν καὶ θὰ ἐδίδασκεν ἡμᾶς πῶς ἕκαστος ὀφείλει νὰ πράττῃ· ἡ δὲ πολιτικὴ θὰ ἐρρυθμιζέ καὶ θὰ ἐκαγόριζε τὴν διαγωγὴν τοῦ κράτους καὶ θὰ ἦτο ὁδηγὸς τῆς τοῦ ἀνθρώπου διαγωγῆς ἐν τῇ ὀργανωμένῃ κοινωνίᾳ¹).

10. **Ἠθικὴ καὶ Μεταφυσικὴ.**— Πᾶσα ἐπιστήμη ἀναλύει, κατατάττει καὶ ἐρμηνεύει ἰδίαν τινὰ μοῖραν φαινομένων. Ἀκριβολογούμενοι δὲ περὶ οὐδενὸς γεγονότος δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἠρμηνεύθη, ἐὰν μὴ γνωρίσωμεν πάντα τὰ κατ' αὐτό, ἐὰν μὴ καταμάθωμεν τὰς πρὸς τὸν ὅλον κόσμον σχέσεις αὐτοῦ. Τὸ εἶ τε καὶ

1) Πρὸς. *Sidgwick*, *Methods of Ethics* I, κεφ. 1. *Machenzie* ἐνθ. ἀν. § 6. *Muirhead*, *Elements of Ethics* σελ. 31 κ. ε.

καλῶς εἰδέναι τι εἶναι, ὡς ἔδη εἶπομεν, εἰδέναι τὰ πάντα¹). Ἰδεώδης τις ἄρα ἐπιστήμη θὰ ἠδύνατο νὰ ἐρμηνεύσῃ πᾶν ἐπὶ μέρος γεγονόσ ἀνηκόν εἰς τὸ περὶ ὃ αὕτη ἀσχολεῖται ὑποκείμενον καὶ νὰ συνάψῃ αὐτὸ πρὸς τὸ σύστημα τῶν λοιπῶν ὄντων. Ἀλλὰ βεβαίως τοῦ ἰδεώδους τούτου ἀπολείπεται ἡ πραγματικὴ ἐπιστήμη. Αἱ παντοδαε ἐπιστήμαι οὐδόλως στοχάζονται οὕτως ἕψηλοῦ σκοποῦ· ἐν τῇ ζητήσῃ τῶν αἰτίων τῶν πραγμάτων δὲν προελαύνουσιν ἐπὶ τσοῦτον οὐδ' ἐπιχειροῦσι νὰ κατανοήσωσι τὸν κόσμον ὡς τι ὅλον. Ἐπιστήμη τις ὅταν γεγονόσ τι ἀναφέρῃ εἰς εἰ προηγούμενον καὶ τοῦτο ἴσως εἰς ἕτερον προηγούμενον ἢ εἰς ἕμάδα προηγούμενων, ἀρέσκειται νὰ θεωρῇ τὸ ἔργον αὐτῆς τελειοθέν. Ὁ φυσικὸσ λ. χ. ὡσ τοιοῦτοσ ἐρευνᾷ τὰσ ἰδιότητασ τῆσ ἅλησ καὶ τοὺσ νόμουσ τῆσ κινήσεωσ, οὐδόλως δὲ μέλει αὐτῷ περὶ τοῦ ζητήματοσ τῆσ ἐσχάτησ οὐσίασ καὶ τῆσ ἀρχῆσ τῶν γεγονότων τούτων οὐδ' ἐπιζητεῖ νὰ συζεύξῃ ταῦτα πρὸσ ἄλλασ μορφασ τῶν ὄντων, οἷον πρὸσ τὰ ψυχικὰ γεγονότα. Μάλιστα δὲ ὑπόκειται εὐχερῶσ εἰσ τὸν πειρασμόν νὰ ὑπολάβῃ τα γεγονότα ταῦτα ὡσ τὰ ἔσχατα καὶ θεμελιωδέστατα καὶ εἰσ ταῦτα νὰ ὑποτάξῃ τὰ ἄλλα πάντα. Ὁ δὲ βιολόγοσ μελετᾷ τὰσ ποικίλασ μορφασ τῆσ ζωῆσ ὕλησ τῆσ ἐπὶ τῆσ ἡμετέρασ γῆσ ὑπαρχούσασ, ἐρευνᾷ τὴν κατασκευὴν καὶ λειτουργίαν τῶν ὀργανισμῶν καὶ συγκρίνει τούτουσ πρὸσ ἀλλήλουσ. Εἶναι μὲν ἀληθὲσ ὅτι ἡ ἐνοποιὸσ τάσισ ὑπάρχει ἐν τῇ βιολογίᾳ ἰσχυροτέρα ἢ ἐν πάσῃ ἄλλῃ ἐπιστήμῃ, καὶ ἀπόπειραι δ' ἐγένοντο παραγωγῆσ τῶν ἐπιπλοκωτέρων ζωϊκῶν μορφῶν ἐξ ἀπλῶν ἀρχῶν· ἀλλ' ἐφ' ὅσον τοῦτο συμβαίνει, ἡ βιολογία μᾶλλον τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν προσπελάζει πρὸσ τὸ ἐπιστημονικὸν ἰδεώδεσ. Ὑπάρχουσι δ' ὅμωσ καὶ ἐνταῦθα ἔσχατά τινα προβλήματα, ἅτινα ὁ βιολόγοσ ὡσ τοιοῦτοσ δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ λύσῃ. Ὁ δὲ ψυχολόγοσ πάλιν ἀναλύει καὶ ἐρμηνεύει καταστάσεισ τῆσ συνειδήσεωσ· ἀναλύει τὸ πνεῦμα εἰσ τὰ στοιχεῖα αὐτοῦ καὶ ἀνευρίσκει τὴν τούτων σχέσιν πρὸσ τὰ φυσικὰ καὶ ψυχικὰ προηγούμενα αὐτῶν. Ἀλλὰ τὰ ζητήματα: τίσ ἡ πρώτη οὐσία καὶ ἀρχὴ τῆσ

1) Ἰβρδλ. § 7 τοῦδε τοῦ κεφαλαίου.

ψυχῆς ἢ τῆς συνειδήσεως; πῶς καθ' ὅλον πρᾶγμα τοιοῦτον, οἷον τὸ πνεῦμα, εἶναι δυνατόν; πόθεν ἔρχεται καὶ ποῦ ὑπάγει; τίς ἡ σχέσης αὐτοῦ πρὸς τὴν ὕλην καὶ τὴν κίνησιν;¹⁾ ταῦτα πάντα τὰ ζητήματα καταλείπονται ὑπ' αὐτῆς ἀνεπίλυτα

Πᾶσα λοιπὸν ἐπιστήμη περιορίζεται εἰς ἰδίαν τινὰ ὁμάδα φαινομένων, ἃτινα πειράται νὰ ἐρμηνεύτῃ διὰ τῶν οἰκείων μέσων²⁾. Ἄλλ' ἀναφύονται κατ' ἀναπόδραστον ἀνάγκην ἔσχατά τινα ζητήματα, ἃτινα, καίπερ ὄντα δυσεπίλυτα, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνωνται ἐκποδῶν. Ἡ περὶ τὰ ζητήματα ταῦτα πραγματεία ἀνήκει εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἢ μεταφυσικὴν. «Φιλοσοφία εἶναι,» ὡς λέγει ὁ James, «οὐδὲν ἄλλ' ἢ εἰς ὑπερβολὴν ἐπίμονος προσπάθεια τοῦ σαφῶς καὶ συνακολούθως νοεῖν». Φιλοσοφεῖν σημαίνει εἰσδύεσθαι εἰς αὐτὸ τὸ βάθος τῶν πραγμάτων, διασκοπεῖν ὀλοσχερῶς πρόβλημα τι, ἐρμηνεύειν τὰ πάντα, κατανοεῖν τὰ πάντα. Κατ' ἀκρίβειαν πᾶσα ἐπιστήμη θὰ ἦτο φιλοσοφική, ἐὰν μὴ πρότερον ἴστατο ἐν τῇ ἐρευνῇ αὐτῆς, πρὶν πάντα τὰ ζητήματα ἤθελον λυθῆ. Καὶ τῶ ὄντι ὑπάρχουσιν ἐν πάσῃ μοίρᾳ τοῦ ἐπιστητοῦ φιλοσοφοῦντες ἐρευνηταί, οἵτινες, ὡς ὁ Γουλιέλμος Οὐμβόλδος, ὁ Δαρβίνος, ὁ Huxley καὶ ὁ Helmholtz, ὑπερπηδῶσι τὰ στενὰ ὄρια τῆς περὶ τὴν διατρίβουσιν οἰκείας ἐπιστήμης καὶ διασκοποῦσι τὸν κόσμον ὡς τι ὅλον.

Αἱ περὶ τῶν ἄλλων λοιπῶν ἐπιστημῶν παρατηρήσεις αὗται ἀληθεύουσι καὶ περὶ τῆς ἠθικῆς. Ἡ ἐπιστήμη αὕτη ἐρευνᾷ ἰδίαν τινὰ κατηγορίαν γεγονότων καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτά. Δὲν θὰ ποτελεσθῆ δὲ πρότερον ἰδεώδης ἠθικὴ ἐπιστήμη, πρὶν ὀλοσχερῶς καταμάθῃ καὶ κατανοήσῃ τὰ φαινόμενα περὶ ἃ ἀσχολεῖται, ὅπερ, ὡς εἶδομεν, δὲν εἶναι δυνατόν χωρὶς καθολικῆς γνώσεως. Πρὸς πραγμάτων τοῦ ἰδεώδους αὐτῆς ἢ ἠθικῆς ὀφείλει νὰ γίνῃ φιλοσοφική, ὀφείλει νὰ εἶναι φιλοσοφία. Ἄλλ' ἐν τούτῳ οὐδὲν διαφέρει, ἐπαναλαμβάνομεν, τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν.

1) Δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ ρηθῶμεν, ὅτι πᾶσα ἐπιστήμη ποιεῖται μεταφυσικῶς τινὰς ὑποθέσεις, ὅτι ἐν τῇ πράξει ὁρμᾶται ἀπὸ τῆς μεταφυσικῆς τοῦ ὑγιῶς κοινοῦ νοῦ.

2) Καθ' ὅσον πράττει τοῦτο, δυνάμεθα νὰ καλῶμεν αὐτὴν ἐμπειρικὴν πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς θεωρητικῆς ἢ μεταφυσικῆς.